

Fogarasi történeti emlékek.

V.

A Habsburg-házi magyar királyoknak állandó törekvése volt a különvált erdélyi fejedelemséget Magyarországhoz visszakapcsolni. Sok tintát és szót pazarolnak erre a XVI. és XVII. sz. folyamán a diplomácia útján s nem kevesebb vért a fegyveres küzdelmek csatáterein.

Báthory Zsigmond 1594-iki politikai gyilkossága is ennek a rovasára esik, midőn vérbefojtja a török szövetséghez ragaszkodó főurakat s utána megköti a szövetséget a német császárral, mint magyar királylyal.

Ez a nagy fordulat Erdély hagyományos politikájában — korszakalkotó Fogaras történetében is.

Báthory Zsigmond 1595-ben az osztrák-házból nősül s nejének Mária Krisztierna főhercegnőnek hitbér fejében leköti a fogarasi uradalmat¹⁾ más egyebekkel.

Ettől fogva Fogaras többnyire az erdélyi fejedelemnők birtoka.

A szerencsétlen Mária Krisztierna, a kinek boldogtalan házassága, ifjúkori kiesapongásai következtében kiélt férjével, csak névleges volt — sokat tartózkodott Fogarasban, egyedül, elhagyatva érezvén magát a távoli idegen országban, hová a politika áldozatául sodortatott.

Szerencsétlenségében mások boldogításában keresett vigasztalást. A fogarasi polgároknak kiváltság levelet ad, hogy mivel úgy is „terhes

¹⁾ A házassági szerződésben a menyasszony hozományát édes anyja Mária főgnő s az erdélyi követség, 55.000 frtban állapítja meg (Gráciban 1595 márcz. 4-én), s annak fejében Báthory Zsigmond ugyanannyi ellenhozományt s külön 60.000 frt nászajándékot biztosít s a hitbér fejében leköti a fogarasi uradalmat, melyet a lakodalom után kezébe is bocsát a fejedelemnőnek

szolgálatjok volna az ott való majorság betakarításában“ egy házhely után földadó fejében mindössze „50 pénz“ (denár) adót fizessenek, féltelkesek 25 pénzt; azok pedig, kiknek házuk után földjük a hártárban nincs, úgy a zsellérek, továbbá a kis galacziak¹⁾ és a várhoz tartozó mesteremberek, u. m. kőművesek, ácsok, fazekasok, halászok, asztalosok, koresmárosok stb. semmi adóval se tartozzanak. Ezen kívül lakodalmak és temetések alkalmával 25 veder bort szabadon vihetnek be a városba, adó nélkül.²⁾

Bőkezűen jutalmazza uradalma tisztjeit is. Jóság-igazgatója, vagy mint akkor nevezték „várbeli provisor“³⁾, később u. n. udvar-bírája Lészai Literatus Ferencz a megalapítója a közeli havasalji Lésza (ma Lisza nevű) faluban és Fogarast a XVII. században virágzó nemes család tekintélyének. Az oláh bojérságból magyar nemességre emelkedő récsei és nagyberivoji Boér-család is neki köszönheti emelkedését és vagyonosodását. Fogarasvidéki kománai birtokának tisztartója ugyanis récsei Boér Tamás, a ki tőle nyeri adományul a Fogarashoz közeli havasalji Récsse falu birtokának felét, mely a falut ketté választó havasi patakon túl napnyugatra esik³⁾, az adományt mindkét ágon leszármazó utódaira is kiterjesztve⁴⁾. Ugyanazon Boér Tamásnak récsei házáat minden adózás és közteherviselés alól mentesíti.⁵⁾

¹⁾ Fogarasnak az Olton túl fekvő, oláh jobbágyok által lakott külvárosa.

²⁾ Magyar eredetiben és másolatban a vmegeyi levéltárban. Ez még 1805-ben is érvényben van. Ld. a városi adóról (Census) szóló iratban.

³⁾ Manapság a falunak ezen része *Teleki-Récsének*, a másik (keleti része) *Vajda-Récsének* neveztetik, későbbi birtokosaik után.

⁴⁾ Rákóczy Zsigmond 1607 ápr. 30-án kelt új adomány-levele szerint, a mely ezt a Boér Tamás fiai István és Péter részére megújítja, hivatkozván a Mária Krisztierna eredeti adományozására.

⁵⁾ (1598) május 16-án. Másolatban a Boér-család levelei között.

Ezek a tisztviselők aztán szívükön is hordozták a vár és birtok gondozását s féltékenyen őröködnék azok felett. Hogy a várba senkít be ne bocsássanak, annak az utasításnak pl. annyira szigoruan megfelelnek, hogy midőn Pezz Bertalan dr. cs. és kir. biztos Havasalföldére utaztában Fogaraszvárában egy éjjelre meg akart szállni, Lészay uram és a többi tisztek nem bocsátják be a várba s midőn kíséretéből némelyek a vár megtekintésére a hidra mentek, onnan elutasítottak. E miatt a büszke császári követ tüstént lovas postát küld vissza a fejedelemasszonyhoz Kővárra, hogy elégtételt kérjen e „demonstratio“ miatt, hogy ő felsége a császár képviselője előtt Fogaraszvárában ajtót s kaput

A fejedelemasszony jószíve kisebb dolgokban is élénken visszatükröződik. Midőn 1597 nyarán Fogarason időz, arra is kiterjed figyelve, hogy egyik udvarhölgyének szívügyében vigasztalásról gondoskodjék. A kisasszonynak (Wess leány) úgy látszik Grácba vitte a szívét valamelyik oda visszatért udvari gavallér (Vital) s midőn ettől a Grácból érkező levelek között egy betű, de még egy köszöntés sem érkezett, az udvarhölgy úgy elkeseredett, hogy e miatt a fejedelemasszony belső szobájából a váróterembe vezető lépcsőn siránkozván, elájult s a lépcsőn legurult. A fejedelemasszonynak megesk a szíve a „bolondos“ szerelmesen, a ki annyira érdeklődik ifja iránt s ír édesanyjának, hogy írasson vele a búbamerült kisasszonynak¹⁾

A fejedelemlőnek is az volt a legboldogabb napja, ha otthonról leveleket kapott. A honvágy sír ki minden leveléből, melyeket fogarasi és kővári magányából írogat. Férje, kivel úgy élt „mint testvér a testvérrrel“, kerülte őt, de nem talált nyugalmat sem az országban bent, sem a csatateren, sem a bujdosásban, mígnem elhatározta, hogy nejétől elválik s az erdélyi fejedelemséget átengedte először Rudolf császár-királynak az oppelni (sziléziai) hercegségért, majd onnan is visszatérve, később unokabátyjának Báthory Endrének.

A fejedelemválsággal ütött a szabadulás órája Mária Krisztiárnának is. Az új fejedelem (1599. ápr. 8.) Fogaras birtokáért évi 15000 m. frt haszonbér fizetésére kötelezte magát s a főhercegnő sietett elhagyni négy évi keservének színhelyét s miután a pápa házasságát — végrenemhajtás alapján — felbontotta, néhány év múlva „1608 mindenszentek napján szűzies tisztaságát isten szolgálatára felajánlva“ belépett a tiroli halli zárdába s ott végezte be, mint fejedelemlő, 1620. jan. 18-án gyászos életét.

A fogarasi uradalom haszonélvezete szerződésileg és jogilag őt illette Erdélyből távozása után is. De mindössze egy félévi bérletet (7500 frtot) kapott belőle Báthory Andrástól (1598. ápr. 13-án). A bekövetkezett erdélyi zavarok, az a véres katasztrófa és országfelfordulás,

---

zártak s jelentést tesz arról a császárnak is. (Brassóból 1598. ápr. 18. Kiadva Erd. Ogy. Eml. IX. 16. l.) S lovait megabakoltatván, a városból éjnek idején tovább indul s éjfélkor érkezik Sárkányba.“

¹⁾ Mária Christierne Mária főhercegnőnek. Kiadva Szilágyi: Carillo Alfonz dipl. működése. 75. l.

mely a XVI. század végén Erdélyt alapjában megingatta, Mária Krisztiánát is kiforgatta fogarasi urdalmából.

Ő azonban szívósan ragaszkodott jogához mindvégig. Évről-évre számítja a hátrálékokat kamatos kamatjával; minden alkalmat, fejedelem és császárváltozást felhasznál jogai érvényesítésére; de még akkor sem ér célzt, midőn saját testvére (II. Ferdinánd) jut a császári és magyar királyi trónra. Ekkor (1618-ban) fogarasi tartozásait 264,000 forintra számítja ¹⁾ s Ferdinánd meg is kísérli az erdélyi rendektől annak kifizettetését, de a rendek az 1619-iki gyulafehérvári országgyűlésből udvariasan bár, de visszautasítják a követelés jogosultságát, a Prágában (1614) elhalt Báthory Zsigmond hagyatékára utalva s arra hivatkozva, hogy Fogaras jövedelmét már a császári kormány alatt (Básta idejében) sem fordították Mária Krisztiána javára. ²⁾

De az egykori erdélyi fejedelemlő jogát Fogarasra fel nem adta végső lehelletéig. Végrendeletében 150,000 frtot hagyatékoz erdélyi járandóságaiából a halli zárdának, melyet ez még egy század múlva is nyilvántart s 1701-ben már 1.106,000 frtra számít fel. Lehetséges, hogy a halli zárdá behajthatatlan követeléseit rovatában még máig is ott szerepel Fogaras, a rég letűnt erdélyi fejedelemség rovására. ³⁾

*

Azok a rohamos politikai változások, melyek a XVI. század utolsó s a XVII. első éveiben az erdélyi fejedelemséget felforgatták, nagymérvű változásokat s erős bonyodalmakat idéznek elő a birtokviszonyokban is. A fogarasi uradalom is gyorsan forog egyik kézről a másikra, a miként az ország kormánya változik.

Báthory Endrét megbuktatja Mihály vajda, a ki német zsoldon fogadott hadaival mintegy orozva támadja meg az országot, a melynek fejedelme iránt csak az imént hűségesküt tett le. Martalócz hadai

¹⁾ Mária Kr. folyamodása a császárhoz 1619. (jul. 1.) Eredetije a bécsi kamarai levéltárban „Siebenbg. Urkunden.“ Megj. Kemény D. Fundgrubenjében is. 150. l.

²⁾ Ld. Báthory Zsigmond hitbére cz. közleményemet a századok 1890. évf. 231. l.

³⁾ Báthory Zsigmondné, Mária Kriszterna életét megírtam a Századok 1883. évfolyamában. Megjelent külön is.

1599. okt. 25. 26-án vonólnak át Fogaras földén, a mely az ő uralma alatt élénk szerepet játszik.

Mihály vajda Erdély leigázása után a fogarasi uradalmat a császár-király tudta nélkül nejeinek adományozta, a havaseli vajdák régi 1—2 százév előtti birtoklásának czímén formálván ahoz jogot.¹⁾ Innen indul Moldva meghódítására 1600. ápr. végén, Fogarasban összevont hadaival. Innen küldte első jelentését a császárnak (ápr. 28-án) Moldva megtámadásáról.

A császár-királylyal való alkudozásaiban 1600 nyarán Görgény Gyalu, Vécs, Huszt és Kővár birtokán kívül Fogarast kívánja örökös birtokúl magának s utódainak. A császár válaszában Fogaras adományozását Mária Kriszstierna jogczímén tagadja meg.

Fogaras vidékének oláh lakossága mindvégig kitartott a bitorló havaseli vajda mellett. Midőn az erdélyi rendek felkelnek ellene, Fogaras vidéke Mihály vajda mellé áll. „A Fogaras földi parasztságot értjük (írják a rendek a székelyeknek), hogy mozgolódnak; megizentük, hogy megtérjenek, mert mind egyig leváगतjuk őket.²⁾

A miriszlói vesztett csata után, (a hol 1600 sept. 18-án a felkelt erdélyiek Básta német hadai segélyével megtörik a bitorló uralmát) — Fogarasban pihen meg Mihály vajda s ott szedi össze futó hadait, a hol összeharácsolt kinceit és családját tartotta. Innen kíséri meg először követei által a békés kiegyezést győztes ellenfeleivel, Erdélyből kivonulása fejében Fogaras, Görgény és Vécs uradalmait kívánván. De a békeföltételeket a győzelmes erdélyiek nem sokára magok diktálták, miután a brassai országhatárig üldözték a vajdát, kit Havasalföldön új ellenség — a lengyel sereg várt. Ezzel szemben is csatát s havaseli uralmát veszelve, az erdélyiek kezébe adta — a béke s a császár-királyhoz való hűsége zálogául — feleségét és fiát, a kiket aztán (míg ő Bécsbe és Prágába járt kegyelemért esdekelve) az erdélyiek előbb Gyalu, aztán Fogaras várában tartottak tisztességes őrizet alatt.

Az erdélyi rendek pedig Fogarast a léczfalvi országgyűlésen Csáky Istvánnak az ország főkapitányának adományozták, az ország felszabadítása körül szerzett érdemei megjutalmazására.

¹⁾ Szádeczky: Mihály vajda okmánytára. 118. l.

²⁾ A tordai táborbeli rendek a székelyeknek. 1600. szept. 10. (M. v. O. II. k.)

De Fogaras nem sokáig lehetett a Csákyé. Mert midőn az erdélyiek ismét fejedelmökké tették Báthory Zsigmondot (1601 elején), a császár-király újra kegyeibe fogadja Mihály vajdát s a kassai kapitányral, Bástával kibékítvén, másodszer is Erdély leigázására küldi. Báthory Zsigmondot Goroszlónál (1601 aug. 3.) legyőzik, de Erdély bírása felett aztán összevesznek s midőn Mihály vajda a Keresztesmezején álló táborból Bástától elválva, Fogaras kiostromlására akar indulni, hogy onnan családját az erdélyiek kezéből kiszabadítsa — Básta Mihály vajdát orozva megöleti (1601 aug. 19). Az orgyilkos vallonkapitányt (Beaury Jakabot) pedig Fogarasvár kapitányságával jutalmazza meg.¹⁾

Básta erdélyi uralma idejéből (1603.) fenmaradt egy jelentés az erdélyi fiscalis uradalmakról. Ebben Fehérvár után mindjárt Fogaras következik. Akkor 60 falu tartozott hozzá, melyek az udvarbíró jelentése szerint évenként 1515 frt 55 dénárral adóznak, melybe bele van számítva a fogarasvárosi vásárvám is. 20 szász falu is (Nagy-Sink székéből) oda fizeti tizedét, bor búza, zab, méz s egyéb természetményeiből. Egy nemesi birtok is tartozik hozzá, melynek földjeit Felső- és Alsó-Komána, F. és A.-Venice (Venetia), Kucsulata és Lupsa jobbágysai művelik robot-képen.²⁾

Rudolf császár-király Fogaras, Maros-Ujvár, Kisfalud és Komána birtokát Mária Krisztierna javára kívánja gondoztatni;³⁾ de a Básta rosszul fizetett és élelmezett hadai ezeken csakúgy harácsolnak, mint egyebütt.⁴⁾

¹⁾ Szamosközy IV. 148.

²⁾ Erd. Ogy. Eml. V. 213.

³⁾ Erd. Ogy. Eml. V. 253.

⁴⁾ A kománai birtok számadásainak egy töredéke maradt fenn ebből az időből (1603) a Boér-levelek között s ebben olvassuk, hogy Fogaras várából két katona küldetett a kománai udvarház őrzésére, de ezek ha tán mástól meg — saját társaiktól nem védhették meg a magtárakat. „17 Febr. (így szól e számadás egyik pontja) midőn nagys. Verling kapitány úr a vallon sereggel Sárkányban három napig időzött, a vallonok betörték a curiába, s a mennyi búza, zab s ingóság volt ott, mindent elraboltak, még a 125 kalangyás zabos kazalt is széthányták s lovaik számára elhordták.“ 16 $\frac{1}{2}$ köből búza, 14 köből árpa, 4 köből zab esett zsákmányul

E számadás más töredéke a 1603-ban a hátralékos birságok lajstromát tartalmazza, a kománai uradalomhoz tartozó falvak jobbágysáiról, kik valamely

A fogarasi és kománai birtokot ez időben is (1601—1605) magyar tisztek kezelték a számadásaikat a cs. és kir. biztosok elibe terjesztették.

Básta uralma alatt Fogaras várát német őrség tartotta megszállva. Mintegy hatvan német, mind „jó legények“ őrizték a várat. A Bocskay-felkelés idején ezek fellázadtak kapitányuk és hadnagyuk ellen, azokat megölték s új kapitányt választván, önként meghódoltak Bocskay erdélyi főkapitányának Gyulafi Lászlónak. Nem a szabadságharczért lelkesedve, hanem személyes gyűlölethől tették. A kapitány ekkor már nem a Mihály vajda gyilkosa, hanem Glancz János osztrákfi, kegyetlenül bánt velök, „hópénzüket meg nem adta, ő magokat semmi becsületben és tisztességben nem tartotta, minden kicsinyért szidalmazta őket s élés miatt is igen megszűkültek volt“ s a mellett szokatlan munkára, egy erős bástya építésére kényszerítette őket, melyet előbb a fogarasvidéki jobbágyokkal csináltatott, de ezek, a „nagy munkát elunván, elszöktek.“ Ezek miatt támadt az összeesküvés, melynek élén Czot Mihály zászlótartó, Károly gráci főherczeg (a Mária Krisztierna fejedelemnő atyja) egykori főhalászmesterének a fia állott, a kit a megelőző télen a kapitány fel akart akasztatni s csak társainak sok kérésére kegyelmezett meg neki.

A lázadás kitörése 1605 jul. 8-án történt. A kapitány a városban ebédelt Lészay Gáspárnál s „egész nap ott lakozott.“ „Estve, hogy a várban bemegyén volt, a felső kapuban felszóval kérdik: berdó (wer da?), mit az előtt soha sem cselekedtek.“ S erre a jeladásra, az összeesküdtek három lövéssel leterítették. „Az lajtnamot (hadnagyot) is ugyanott a városban roszpergerrel lyugatják által, kin annyi seb volt, hogy rostának sem volt volna jó az bőre az sok gyakdosás miatt.“ Olyan zűrzavar, kiabálás lett erre a várban az összeesküvők s be nem avatottak közt, hogy a városbeliek azt hitték, hogy mind levágják ott bent egymást. A kapitány és hadnagyon (Hanz Spech) kivül még ketten (Fischer Dániel s egy francia Tebartel Dávid) ölettek meg. „Végre egymás között lecsendesednek, a

---

elkövetett bűnért birságra íteltettek. A birságok összege a vétek szerint így mutatkozik: lólopásért járt 24 frt, tehén, ökör vagy malaczért 12 frt, bárányért 3 frt, búza lopásért 4 frt, vér-birságért („tött vért“) 4 frt, verekedésért („hatalompénz“, „tött kéket“) 1 frt 20 dénár. Antiquae restantiae birsagionum in anno 1603 solvendae.

fejedelem (Bocskay) hívségére megesküdtek és (új) kapitányt választottak magoknak.“

Jul. 9-én reggel hódoló követséget küldöttek (a Kaczán táborban levő) Gyulafi László főgenerálishoz, a ki 10-én Fogarasba érkezett az új kapitány tized magával elibe menvén, egy aranyos ezüstös szerszámú szép lóval kivántak neki kedveskedni, de Gyulafi nem vevé el, azt mondván, hogy „inkább én neked kellene megajándékozzom kegyelmeteket.“ Ebédre is hitták a várba, de nem mene. A városba vonulását aztán örömlövésekkel üdvözölték a várból. Még u. a. nap megkötötték az egyezséget a vár átadására, Gyulafi bánatatlanságot ígért nekik s kinek-kinek tisztjében megmaradását; 300 frton kívül 15 nap alatt három havi zsoldjuk kifizetésére s többi hátralékos zsoldjukért közbenjárását a fejedelemnél. A németek viszont hűségükre kötelezték magokat s 32 magyar befogadására.

Jul. 11-én Gyulafi 40—50-ed magával a várba ment s ő az egyezés pontjaira s a németek a fejedelem iránti hűsége megesküvének. Aztán a magyar őrség kapitányává kinevezte *Petki* Farkast, udvarbíróvá *Giróthi* Ferencz deákot, a ki addig számtartó volt a várban. ¹⁾

1605 őszén azonban már *Haller* Gábor volt a vár kapitánya, a székelyek adóját 1605 oct. 1-én már az ő kezébe rendeli beszolgáltatni Fogarasba Rákóczy Zsigmond, a Bocskay erdélyi kormányzója. ²⁾ Utóda a kapitányságban *Macskásy* Mihály volt (1610 körül), ezé meg *Ballingh* János (1614), az udvarbíroságban pedig *Giróthyé* *Lészay* Gáspár (1610—12), a kik a várat és uradalmat igazgatták, a kik a bírászkodás élén állottak Fogaras vidékén.

Fogaras vidékének ugyanis, „ennek az földnek szokása szerint“ két sajátságos törvényszéke volt: egyik a *kapitány-széke*, másik az *udvar-bíró-széke*. Az első, melyet „fejedelem vagy ő nagysága székinek“ s „nemes-szék“-nek is neveznek, mint felsőbb törvényszék 12 nemes ülnökből (köztük a jegyzőből és két szolgabíróból) állott, mely a várkapitány elnöklete alatt ülésezett s a nemesek, boérok és más szabadok pereiben, főbenjáró és nagyobb bűnügyekben a jobbágyok

¹⁾ „Transactio L. Gyulafi az fogarasi nemesekkel (? *értésd németekkel*, mert nem nemesek, hanem németek voltak) kik az várat megadták.“ Kiadta *Szilágyi* S. Szamosközy IV. köt. III. Pótfűzet 564.1.

²⁾ Erd. Orszgy. Eml. V. 399.

felett is ítél, mert másnak nem volt pallos-joga Fogaras vidékén. Felebbezni innen csak a fejedelemhez lehetett. Ezen hirdették ki az adomány-, nemes- és egyéb kiváltság-leveleket.

Alsóbb fokú törvényszék volt az *udvarbíró* vagy a *boérok törvényszéke*, mely az udvarbíró elnöklete alatt 12 ülnök boérból állott egy jegyzővel. Ez alá tartoztak az uradalmi jobbágyok egymás közti pereit, vagy a szabadoké jobbágyok ellen. Felebbezni innen a nemes-székhez, vagy a várnagy elé lehetett. Bűnügyben, ha szabad ember által a kapitány-széke elé idéztettek, az udvarbíró is jelen volt ott, hogy védhesse a jobbágyot és ügyéről a fejedelmet vagy a várnagyot híven informálhassa.¹⁾

Ilyen alsóbb törvényszék volt még a *fogaras-városi*, mely a polgárok pereiben ítél, a melyről felebbezés a várba a főtörvényszékhez történhetett.²⁾ Továbbá a *porumbáki*, a *kománai* és a *sárkányi* curia törvényszéke az illető tiszttartókkal élükön.

Fogaras városában érdekes jogszokás volt az is, hogy minden adás-vevési szerződés a bíró vagy hírnök által a templom piacznán kihirdettetett s azokról 1604 óta városi „registrum vagyis cathalogus“ vezetett, melybe minden bejegyzésért 12 dénárt fizettek az érdekelt felek. Ebből a XVII. század folyamán szorgalmasan s szorványosan még a XVIII. század derekáig is vezetett város-könyvből a bírák lajstroma évről-évre összeállítható. Chúrez (Csűrész) Mihály bíróságában és Alvinczi Péter iskolamestersége alatt kezdődik a könyv s Fogaras városának belső történetére tanulságos feljegyzéseket tartalmaz, többnyire magyarul, itt-ott latinul.³⁾

Kiegészíti ezt Fogaras város telkei, házai (132) és földjei birtokosainak lajstroma 1595, 1617, 1673, 1763 és 1803-ból útczák, házak és dűlők szerint, melyből azt a tanulságot meríthetjük, hogy Fogaras városának lakosai a fejedelmi korban tiszta magyarok voltak; míg a vidéki falvak jobbágyai legnagyobb részben oláhok.

A két törvényszék ítéletleveleiből (melyek szintén magyar nyelv-

¹⁾ L. Kolosvári és Óvári: Magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjt. I. k. 328 l.

²⁾ Leges consvetudinariae ab antiquo inter cives oppid. Fogaras usque ad hodiernum diem observatae a. 1614 6. Apr.

³⁾ A. D. 1604. 24. Junii Regestrum seu Cathalogus oppidi Fogaras (Városi ltr.)

ven írvák) sok maradt fenn a Boér-levelek közt. A tanúkihallgatásról szóló levelek is mind magyarok.

Ezekre azonban nem terjeszkedhetünk ki, úgy a birtokügyi s családtörténeti adatokra sem, melyek a XVII. század elejétől mind-egyre sűrűbben maradtak fenn a Boér-levelek között. Báthory Gábor fejedelemsége idejéből már sok ily levél szól a Boér Tamás fiai István és Péter (egy ideig a havasalföldi vajda Michnie Radul titkára) és rokonaik s szomszéd birtokostársaik közt fenforgott birtokügyi s egyéb dolgaikról.¹⁾

Fogarasnak mindinkább terjedelmessé váló köztörténetét is mellőzve, a következő fejezetben a várépítésre s a fogarasi fejedelmi

¹⁾ Ezekből mutatványúl ide iktatjuk a XVII. század első tizedéből való néhány fejedelmi oklevél kivonatát:

1601 máj. 4 (Kolozsvár.) *Báthory Zsigmond* fejedelem nzs. Récesei *Boér Tamást* minden hadi terhek és munkák alól felszabadítja és mentesíti, azzal a föltétellel azonban, hogy Fogaras várában, midőn munkája kívántatik, mindig jelen lenni tartozik. (Eredeti.)

1602 apr. 20. Gyulafejérvárt *Báthory Zsigmond* nzs. Récesei *Boér Zsigmond*nak, nagyobb kancelláriája irlnokának és jegyzőjének a levelek expedialása körül szerzett érdemeiért a Belső-Szolnokmegyei Zinén hat jobbágyas birtokot házzal és nemesi curiával, mely n. Kováchy Ferencz magvaszakadtával szállott a fejedelemre, minden királyi joggal és járandóságaival adományoz. (Eredeti.)

1609 jan. 13. Gy.-Fejérvárt *Báthory Gábor* a vármegyék és várak tisztjeinek szóló nyilt parancsolata, hogy miután ns. Récesei *Boér Péter*nek egy Zkintric nevű oláh, társaival, az éj leple alatt jószágáról juhait elhajtotta s most bujdosóban van, üldözzék és elfogván neki adják ki. (Eredeti.)

1609 márcz. 16. Gy.-Fejérvárt *Báthory Gábor* beigtatást elrendelő levele ns. *Farkas István* kamarása részére Réce faluban egy egész portió birtokába, mely eddig Fogaras várához tartozott. (Eredeti.)

1610 jan. 18. Brassón *Báthory Gábor* megerősíti a Fogaras vidéki boérok törvényszéke magyar itéletlevelét, melyet 1606-ban kiadtak a récesei malom felől *Boér János* és *Petrasko Mihály* felperesek és *Boér István* és *Péter*, a Tamás fiai, mint alperesek perében. (Eredeti.)

1610 aug. 1. Gy.-Fejérvárt *Báthory Gábor* beigtatási parancsolata *Farkas István* kamarása részére Réce és Kis Bervoy (másodsor Kis-Bereő) faluban neki adományozott birtokba, melyhez Réce faluban a királyi jog fele tartozott (melyet addig ns. Boér István és Péter birtak árendában) és tiz ház és jobbágy (Eredeti. a fejedelmi pecséttel, de aláírás nélkül.)

1610 aug. 20. Kolozsvárt *Báthory Gábor* a fogarasi várbeli törvényszéknek újra vizsgálat és itélet alá venni rendeli a récesei Boér atyafiai perét *Boér János* kérésére, *Boér István* és *Péter* alperesek ellen. (Eredeti, fej. pecséttel, aláírás nélkül.)

uradalomra vonatkozó culturtörténeti és gazdasági adatokat emelem még ki a százados feledés homályából.

VI.

Erdély legkiválóbb fejedelme Bethlen Gábor emlékét Fogarason századokra kihatólag megőrizte a várnak újjáépítése. A vár folyosója közepén egy kőpárkányos ajtó felett máig is ott díszleg a nyíllal átlótt nyakú, egymással szemben álló két hattyút ábrázoló Bethlen-czímer az 1627. évszámmal, bent a liliomlevelekből font koszorúval körített címer mezejében *G. B.* betűvel, melyet az újabbkori kifestés *G. R.*-ré változtatott (*Gabriel Bethlen* helyett *Georgius Rákóczyra* gondolván a historiában kevésbé jártas restaurátor.) A folyosó mennyezetén ott díszleg a Rákóczyak sárkányfogas címere is piros mezőben kékszínnel kifestve; míg a vár építését befejező öreg Rákóczy György emlékét a várkápolna kőből faragott oszloptos ajtó párkánya felett álló 1640. évszám s kívül a főbástyafalon álló felírtas emléktábla jelöli.¹⁾

A dicső emlékű erdélyi fejedelmek e nagy időket látott ódon palotája most kaszárnya s Bethlen Gábor palotájának címeres ajtaja felett e felírás hirdeti a nagy változást s a modern rendeltetést: „Manschafts-Zimmer 14 Betten“; míg Rákóczy György 1640-es dátumú kápolnája ajtaja felett ez olvasható: K. k. Militär Schlosskappelle.“

Bethlen Gábor a vár és tartozékai nagymérvű átalakítását 1623 elején kezdeti el. 1623. jan. 15-én udvarbírájának kiadott részletes útásításában ezeket rendeli erre nézve:

25. pont. „Az *téglavetést* in Aprili mindjárt elkezdje és annak soha vasárnapon kívül szüneti ne legyen, continue hat-hat ember hányja, kiktől ad minus 3000 téglát kívánjon be számban minden nap. Az téglának száradására hosszú pajtákat csináltasson, a hol nyaratszaka száradhasson valóban meg. Ez jövő nyáron szent Mihály napjáig ad minus hatszázezer téglá készüljön el.

¹⁾ Ebből ennyi olvasható még mai napság: . . . . Celsissimi [ac magnifici] dmi Georgii Rakoci dei gratia principis Transilvaniae parcium regni Hungariae dni Siculorum . . .

26. Az *bástyához*, mivel semmi készületi nincsen, ez esztendőben különben hozzája nem kell fogni, hanem csak prima Augusti állasson valami 20 kőművest neki, és az fundamentomából huzassa fel annyira, hogy négy renddel faragott kővel széneltesse be (így!), hagyja csak abban azt, az fundamentomon feljül egy ember magosságyira.

27. Az bástya aljának megszénelésire és szegeletére s partazásnak való köveket a jövő tavaszon nyáron hordassa, faragtassa, készíttesse el, hogy jövő esztendőben, mikor a bástyát rakni fogják, gondja arra ne legyen, hanem készen legyen mind köve, téglája, mesze; legelőször is pedig az bástya aljának megszénelésére való faragott köveket készíttesse el, mivel azt az jövőendő augusztusban, szeptemberben kellett felrakni. Mesze is arra való készen meghordva oltva legyen az árokháton az kezdendő bástya felől.

A vár építését megelőzte a váron kívül a régi hitvány várkert helyén *istállók* s az annak védelmére szolgáló *palánk* építtetése 1623-ban. A gondos fejedelem maga személyesen nézte ki a helyet s mutogatta meg fogarasi kapitányának, hogy hová és miképen kívánja azokat építtetni. A palánkot a várkerten kívül négy öllel építtette; hosszának a vártól „alá az Olt felé igen igyenesen 75 öl“nek kellett lennie, magasságának pedig legalább ötödfél ölnyinek; a két szögletére bástyát építtetett, „kiben (egyben) 25 puskás legény férjen szükségnek idején.“ A bástyákat pedig úgy csináltatta, „hogy alatt istálló lehessen, az istálló felett egy jó öreg ház“ (t. i. szoba). A tulsó szögleten álló bástya mellett volt a kapu, felette „lábakon“ (oszlopokon) épült „egy igen szép, deszkás nyári ház, kiben 20 ember elférhessen és az vacsorálhassék benne, a ki akar.“ „Kapumellékeket és felső küszöböt igen szép czifrásan tölgyfából csináltatott, szép bélelt az vagy kétszeres kapút, kétfelé nyílot, gyalúlt deszkából, melyet szépen megónozott öreg hólyagos fejű szegekkel veretett meg sűrőn.“

A palánk hosszában azzal párhuzamosan épültek belül az istállók, úgy, hogy a palánk és istállók között egy ölnyi tágasságot hagytak, azért hogy szükségnek idején puskás legények forgolódhasanak ott. A palánkon belül állásnak való hely is épült, két sing széles, jó vastag, hogy bátorsággal járhasanak rajta, de úgy, hogy az ember feje a palánkon ki ne látszassék, két vagy három arasz-

szal a palánk meghaladta az ember fejét. Az istállók belső oldalán négy jó sing széles tornác futott végig.

E 73 öles istállót az alsó szögletnél keresztben tovább építtette szinte a vár árkáig. Ennek a vár felőli vége mintegy 12 ölnyi hosszúságban szekérszínnek hagyatott, közepén kétfelé nyíló kapuval. Az istállókat közfalakkal mindkét renden (oldalon) 12—12 ölnyi hosszú külön részekre osztották, melyek mindegyikében két rendben 24 ló fért el. Minden istállóra két-két ajtót s 4—4 ablakot csináltatott. A palánk felőli oldalon tehát hat istálló volt, de egy fedél alatt. A keresztben álló istállóra a szekérszínig mintegy 24 ölnyi tér maradt fel, ezt is két 12 öles részre osztatta. Összesen tehát az egyenként 24—24 lóra épült nyolcz istállóban mintegy 192 ló fért el.

A palánk és istállók fát 1623 telén kellett elkészíttetni s ugyanazon év tavaszán, midőn az idő kinyílt, építését megkezdeni. Fákat a fejedelem a kóhalmi és nagy-sinki székéből rendel az ottani királybírák által küldetni „két-két száz szálfát hat ölnyi és négy arasznyi palánkfákat“, a falvak erdeiről; s a még fenmaradó szükségletet a sárkányi erdőről rendeli vitetni ugyanazon szekerekkel, szánakkal, összesen mintegy 500 szálfát. Az így összehordott fát a télen át egy főácmester vezetése alatt fogarasi ácsokkal faragtatják, bárdoltatják és rövják össze, úgy, hogy tavasszal csak fel kellett állíttatni. Köveket is télen hordatott a vár építésére.

Nagyszámú munkaerő állott a fejedelem rendelkezésére: a fogarasi uradalom mintegy 1500 jobbágya. Ezeket három rendre osztatja s minden héten felváltva 500 ember dolgozik a vár szükségletére, „szekerekkel egy része, más része gyalogszerben, ásóval, kapával“. Mezei munka idején ezek szántják, vetik, aratják, kaszálják az uradalom földjeit, rétjeit. Így „az szegénységre harmadik hétben kerül az szolgálat, maguknak két hetök leszen, és így nem lehet oly derék dolog, kire annyí ember el nem érkezik.“

A fejedelem meghagyja az udvarbírónak, hogy olyan *ispánokat* rendeljen ezek élére, a kik lelkiismeretesen berendeljék és dolgoztassák őket, senkit fizetésért, barátságért otthon ne hagyjanak; a ki magát a munka alól kivonja „az olyanokat ne bírással, hanem megfogassa, az kapuban meglapátozással és 10 napi szolgálattal büntesse meg az hat napi nem szolgálattért, így szoktassa őket az renddel való

szolgálatra, bejárásra.“ — S hogy erről az új munkabeosztásról mindenki tudomást vehessen, elrendeli a fejedelem, hogy az udvarbíró az egész tartományt egy napra fejenként behívassa és ezt szép renddel eleikben adja, velek jól megértesse és elhitesse, hogy nekik leszen nagy könnyebbségekre, hasznokra, hogy renddel fognak szolgálni, mert így mindeniknek egyaránt jut a szolgálatban, egyik a másikat nem csalja meg.

Ez a munkabeosztás azonban csak a vár körüli építkezésekre szólt. A mezei munkára úgy mentek ezután is, a mint a szükség kívánta. Rendkívüli szükségre mindig annyit rendeltek be, a mennyit kellett, ezek dolgát aztán beszámították s levonták a rendes kötelezettségből.

Munkavezetőkül „igen jó serény *pallérokat*“ kellett alkalmazni, kiknek nem volt szabad veréssel, tagolással, hanem csak „riogatással, fenyegető nógatással“ dolgoztatni a szegénységet, kiket nyárban kétszer enni engedtek három-három fertály óráig, harmadszor este, mikor elbocsátották a dologról.

Bethlen Gábor kitűnő jó gazda volt s uradalmait mintagazdaságokká óhajtotta átalakítani. Fogarasi udvarbírájának adott útastása e tekintetben igen jellemző adatokat őrzött meg. Az udvarbíró beteges, non-curamus, ósdi ember volt, a kivel a fejedelem nem volt megelégedve. „Mert igen bolond ratio az övé, ez aránt, hogy ab antiquo így volt s ő is csak úgy akarja.“ Bethlen Gábor ezért a maradiságáért élesen megróvja s példákkal nógatja észszerű reformokra. „Az opoliai herczegségéből — úgy mond — német császárnak 25000 forint jövedelmek volt, de mostan nekünk per annoatim háromszázezer forint jövedelmünk infallibiliter vagyon.“ Ezért a fejedelem a gazdálkodás minden aprólékos részére kiterjeszti gondos figyelmét s udvarbíráját 1623. jan. 15-én részletes útastással látja el, hogy miként gazdálkodjék.

Memoriale-ját (melyből a vár és istállók építéséről szóló adatokat is vettük) az eddigi műlasztásokért korholással és komoly megintéssel kezdi s úgy tér át pontonkint a teendőkre:

„Nem kicsiny búsulással láttuk — úgy mond — sok kárainkat és fogyatkozásunkat gondviseletlensége miatt, melyeket, hogy eltávoztasson és az udvarbírósnak tisztinek nem nomine, hanem ex re ipsa megfeleljen, ha böcsületében és javaiban megfogyatkozni és károsodni

nem akar, kívántatik, hogy az ide alá megírt módok szerint viseljen gondot idejin; bizonyosan elihethi, hogy igen meg fog gyalázódni és károsodni.“

Az utasítás 1. pontjában azonban benne van a szigorú ítéletet mérséklő mentség és a méltányos gondoskodás, betegeskedésére való hivatkozással, segédszemélyzetről.

„1. Ha istentől magára bocsátott nyavalyák miatt — úgy mond — tisztinek meg nem felelhet úgy, a mint kívántatnék, ante omnia egy jó, serény, értelmes ifjú embert keressen maga mellé, kit *viceudvarbirónak* substituáljon; annak csak illendő fizetést rendelvén, tartsa maga mellett, tanítsa, oktassa nyelvével, *annak az ágyból is parancsoljon*, minden dolgokat hasznosan véghez vihet.“

A 2. pontban új számtartóról gondoskodtat, mert „az jó számtartóra nem kevesebb szüksége vagyon, mint az kenyérre“; a mostani pedig tékozló lévén „mindjárt egy igen jó rationistát keressen, olyat, az ki igen tökéletes és igaz, okos, tudós legyen az ő tisztiben.“ — Az elszökött, jobbágyokat kifürkésztvén, vitesse vissza. A városi korcsma erősen megesappant jövedelmét állítsa helyre, senki-nek bor bevitelést meg ne engedje, jó bort árúttasson, a titkon való borárúsokat 12 frttal büntesse s boraikat kobozza el; a galaczi korcsmát zárassa be, hirdesse ki, hogy a ki ott bort, sert mer árúlni, felakaszthatják. A falukon szürettől új esztendeig a korcsma a szegény népe, azután a fejedelemé. Vidéken a bort egy pénzzel olcsóbban adassa, mint Fogaras városában, „de bűdös, nyárlott, eczetes, nyúlós borokat ki ne vitessen, hanem tiszta ézű, savanyó borokat árúttasson; . . . birsággal ne vessék a szegény népre megitalját, hanem az kinek kell, igyék, az kinek nem kell, menjen el mellőle.“

Az elsoványodott földekre hajtassa rá vagy 2 hétre az 500—500 jobbágy barmait. Az asztagokat jól csépeljék ki, ne a mint szokták leányok és asszonynépek, hanem férfiak. A búzát, gabonát az ebben jártas porumbáki ispánnal Havasalföldre vitesse ki eladni, a hol jó ára van, e végből 20 hajót csináltasson, a melyeken 2000 köből búzát szállíttathasson alá az Olt folyón.

Zabot jó földbe vettessen a fogarasi, bethleni s más kövér határban 1000 köblöt, Kománán 300 köblöt, Porumbákon is 300-at. Tatárkát is sokat vessen, melylyel tyúkot, lúdat tartasson, disznókat hizlalhasson. A fogarasi majorban legyen legalább 1000 tyúk, lúd

nehány száz, Kománán, Porumbákon hasonlóképen, sőt Bethlenben, Vojlán is egy-egy majorságot csináltasson, „azonkívül is eresztessen tyúk, lúd-majorságot bővön, hogy Fejérvárat táplálhassa tyúkkal, lúddal.“

A *baromtenyésztésről*, főkép a juhtartásról így intézkedik:

„Ne csak Fogarasban, hanem Kománán, Porumbákon is tartson télen, barom, juh és disznó majorságot mentől többet. A tehenek tejiből gyűjtessen szép vajat egész nyaratszaka és *asszútúrót*. Juhokat tartson mentől szebbeket tarthat és tartson oly gyűjtőket nekik, mineműek az székelyföldön vadnak. Székelyföldi módra csinálják az sajtokat, tömlőköt; ne olyan útálatos gyalázatjára való sajtokat, az mineműeket asztalunkra feladtak most is, kit az ebünk sem ött meg. Tavasszal pünkösöd után való vasárnapig szép tavaszi sajtokat, nyomjanak itt alatt (t. i. a völgyben) és azután a jó zsíros mező havasokra hajtassa juhainkot és minden tömlőre azaz egy sajtra kilencz fejős juhot adjon az gyűjtő eleiben; aztán a míg az hó alá nem veri őket, az jó őszi sajtokat csinálják, az az 9 fejős juh tejiből egy jó öreg tömlőt, egy sajtot, egy veder ordát várj a gyűjtőtől őszig; őszszel aztán az mi őszi sajtokat nyomhatnak, csak azt várhadd.“

A *sertésenyésztésről*, jó fajta disznók beszerzéséről, így gondoskodik:

„Moldovából az Neszter és Prut mellől, Havasalföldéből az Duna mellől igen jóféle öreg szőke disznókat vétessen 200-at, tenyészteti valókat tavasszal, jó kanokat is vagy 10-et, igen öregeket (t. i. nagyokat) és arra viseltessen emberivel gondot, tartson oly majort nekik, ki tudjon velek bánni. Malaczkokat ne hánják el, tartassák és szaporítsák őket, hogy szaporodjék egy néhány ezer disznónk el, kiket őszszel a hol mak leszen, oda hajtasson, akárki erdeire, havasára Fogarasföldén és az szászszágon. Az fundus regiison télre makkot, gyümölcsöt sokat gyűtessen nekik és úgy tartassa. Ha pedig mak mikor schon nem lenne, tehát olyankor tatárkával, zabbal is kételen kiteleltetni.“

A *méhészetről* már régebben kiadott rendeleteit nyomatékosan újítja meg:

„Sokszor megparancsoltuk — úgy mond — hogy *méhkerteket* igen jókot csináltasson, ha többet nem, 10 helyen lehet, kiben mentől több méhet szaporíttathat, azon legyen. Kinek gondviselésére jó méhész embereket szerezzen; de neki erre semmi gondja nem volt; melyet hogy

ez esztendőben véghez vigyen, serio parancsoljuk. Ad minus 10 kertben 7 vagy 8000 kosár méhet, idő szolgálván néki, tarthatnak és annyi ezer forintunk volna, az mennyi kosár méh s annál is több. Ha gondviselőnek tartja magát, ezfélekkel kellene az proventust szaporítani, industriáját megmutatni, hűségünköt magára árasztani.⁴

A *lótartásról*, a csikók (gyermeklovak) gondozásáról, tanításáról is a jellemző útasítást ad:

„*Ménesünlkre* igen szorgalmatos gondot viseljen, ez kiadott decretumunk szerént. *Gyermeklovakink* közül, az kiket patkólnak, azokat minden ötödik hétben jó kovácsossal megpatkoltassa, szépen, homorú patkót verjenek az lábokra, hogy körmök szorulni ne kezdjen; az kiket pedig még eddig nem patkoltanak, azoknak körmököt elvagdadják szépen. Az *lótanítót* gyakran magához hívassa, megfenyegesse, lásson igen jól hozzájok és tanítsa szépen őket.“

Ezeken kívül is több aprólékos intézkedést tartalmaz e nagybecsű útasítás a fogarasi uradalom jó karba helyezéséről. Így pl. a malmokat is újra építteti, a városon levő két malmot 3—3 köre, a többit 2—2 köre. *Kománán* gabonás-házat és istállókat csináltat és alakíttat át, ugyanott a kapu előtt való malmot jó malommester által megcsináltatja 2 köre; az udvar, udvarház és kert körül való palánkot megsendelyezteteti és tapasztatja, hogy idő előtt el ne rothadjon az eső miatt. *Kocsulátán* egy hőházat vétet meg 32 frtért, hogy jó majorházat csináltasson belőle, „olyant kiben magunk is meghálhassunk; ott tyúkot, ludat, disznót, méhet, tehenet, barmot tartanak.“

Fogarasban a Pattantyúsék házát (valószínűleg a nagy patakon túl a Malom-utczában¹⁾ megbecsülteti megvétel végett.

A vár belső termeit is javíttatja, renováltatja:

„Az palotákból — úgy mond — az *kárpitokat* szedesse le, tisztítsa meg és az kik megszakadoztanak, varrogattassa meg, tűrjék igen szépen be és rakják a *zöld-házban* be asztalokra, az faltól távol, hogy az egerek meg ne rágják.“

„Az *ebédlőház* mennyezeti leszakadott, úgy viselj gondot reá, az gerenda ketté tört, melyet csináltasson jobban meg.“

¹⁾ Fogaras város házainak 1595. összeírása szerint ezt a 31. sz. a. Pattantyús György s 1803-ban a fiscus bírja.

A fogarasi udvarbíró (mint egyéb levelekből látjuk) ekkor *Léssai Gáspár* volt, a Mária Krisztierna „várbeli provisorá“-nak úgy látszik fia, a kit Bethlen Gábor elődje idejéből örökölt. Az ő utódja 1630-ban Veresmarti Felvinczy Márton, 1632-ben Szegedi Gergely, s Fogarasvár kapitánya Ballingh után Kemény Boldizsár s 1631-től fia, az ifjú Kemény János, a későbbi fejedelem.

A Fogarashoz tartozó *kománai birtok tisztartói* közül ismerjük Boér Miklóst, Pál deákot, Nagy Tamást, a kitől 1633 decz. 28-án veszi át inventarium mellett a kománai birtok kezelését Thúri Pál.

Ez az inventarium bepillantást enged nekünk a fogarasi uradalomnak maig is kiegészítő részét képező kománai udvarházba és birtokba.

A *kománai udvar* tapaszos és zsindeyes palánkkal volt körülvéve. A kerítésen belül volt az *udvarház* a megfelelő gazdasági épületekkel. Az udvarház emeletes volt, alsó része kőből rakott, lábas (oszlopos) tornáczczal, felső része fából épült, „kötésekkel, az közi téglával rakva.“ A földszinten a lugas-kert felé a tornáczból nyílt a *pítvar*, abból a „*sárfár-ház*“ (vagyis kamara), melyben szalona, háj, fagygyú, báránybőrök (197 drb), üvegtányérok, vaj, asszúturó voltak elhelyezve. A pítvarból nyílt a patak felé egy „*tüzes ház*“ (fűthető szoba), parasztkályhás kemenczével; ebből egy más „*tüzes ház*“; innen nyílt egy *harmadik szoba* s a kéményre egy kis festett ajtó. Ezután következett egy négy ablakos „*felső és végső ház*“ (t. i. szoba), ajtóval a tornáczra. Innen nyílt a tornácz felől levő „*végső ház*“, három ablaka; majd az udvar felőli *végső ház*.

Az emeletre (vagyis a felső-rend-ház tornáczára) az udvarról vezetett fel „egy öreg garádics.“ A felső tornáczból a lugas-kert felől az „*udvarló palota*“; ebből észak felé „egy *tüzes szenes ház*“ négy üveges ablakkal; innen nyílt egy két ablakos *szoba*; aztán a harmadik, szintén két ablakos; majd a konyha felől való „*végső ház*“, kivülfűtő mázas kályhával. Innen nyílt a tornácz felé való ház; majd a *középső-ház* s innen ismét az *udvarló-palota*. Tehát hat-hat szoba volt földszinten és emeleten. Belső berendezése egyszerű; asztalok, karszékek, nyoszolyák, pohárszék, fogas; egyikben „három pár selymök.“ Az udvarház alatt volt *pincze* — bor nélkül. A *házhéján* három kőből hagyma feküdt.

Az udvarház mellett volt a „*lugas-kert*“, négy részben való *lugas* szőlővel.

Az *istálló* az udvarban jobb kéz felől hosszan nyúlt el, hat részben, végiben *szekér-szín*nel s egy deszkás *szuszékkal*, melyben nagymennyiségű gyapjú volt elhelyezve.

Alább volt a *konyha*, azon alól egy *sütő-ház*, a honnan egy ajtó a *malomra* nyílt.

A curia kis kapuja előtt volt egy nagy *haltartó*.

A *csűrös-kertben* állott egy nagy csűr, „két felől való odva, négy szegeletin töreknek való kebele.“

A csűr körül $11\frac{1}{2}$ *búza asztag*, egyben-egyben 800—1300 kalangya *búza*, a csűr odvában (fiában) 360 kalangya *búza*, *árpa* 60, *zab* egy asztagban 568 kalangya; *széna-kazal* 3 öl széles, 2 öl magas, 50 öl hosszú.

A *majorházban* volt 23 pulyka, 16 lúd, 63 tyuk kakasostól s 23 kappan.

A *marha-akolban* mintegy 70 drb. marha. A *disznó-pajtában* 337 sertés. A *juhok* száma 955-re rúgott.

Még két *malom* és egy új „*üvegcsűr*“ (üveg-huta) tartozott Kománához, amazok a faluban, emez kint egy völgyben „majd félmély-földre“; végül egy „*kőtörő malom*.“

A kománai birtokhoz tartozott még a Bethlen Gábor által megvett *kocsoláti ház*, melyben négy szoba volt, 3 köből hagymával és 75 pulykával.

A *vetések* állása volt az inventaláskor a kocsoláti határban 100 köből *búza-vetés*, Veniczén 51, Alsó-Kománán 14 köből. A rákosi határon termett 2200 kalangya *búza*, 250 köből *zab*, 70 k *köles*, *széna* 28 öl, s a mátéfalvi határon 250 köből *búza*.¹⁾

A kománai uradalomhoz hat falu tartozott, u. m. Alsó- és Felső-Komána, Alsó- és Felső-Venicze (oláhosan Veneczia), Kocsolata és Lupsa.

Fenmaradt e falvak jobbágyainak névlajstroma is 1633-ból, az igavonó barmok számának feljegyzésével együtt, a melyből látjuk, hogy a jobbágyok jóformán mind oláhok voltak. Számuk a követ-

¹⁾ Inventarium omnium bonorum domus curiae Comanensis ex manibus egr. d. Thomae Nagi, ad manus egr. d. Pauli Thwri die 28. Oct. a 1633 assignatorum. (A fogarasi Boér-levelek között.)

kező: Alsó-Kománán 39 „szolgáló rend“, (azonkívül egy udvari tehénpásztor, 4 drabant, 2 fazekas, 2 „júh skutár“, 1 kenéz, 3 halász, 1 pallér, 1 serfőző, 1 disznópásztor, 1 „bárdás, 1 molnár, 1 hajós, 3 özvegy-asszony, 4 pusztatelek), s 66 igavonó marha. *Felső-Kománán* 12 szolgáló rend (és 3 üveges, 2 halász, 1 kenéz, 1 erdőpásztor, 1 puszta hely) s 18 igavonó marha. *Alsó-Veniczén* 32 szolgáló rend (meg 2 mészégető, 3 halász, 1 „urunk disznópásztora“, 1 pallér, 2 kuldus, 1 „urunk lovásza“, 2 „urunk fellejtára“, 1 kenéz, 2 „nyomorú árva“, 2 világtalan, 1 „boérré lött“, 1 özvegy) s 22 igavonó marha. *Felső-Veniczén* 16 szolgáló rend (azon kívül 1 halász, 1 méhészt, 1 kenéz, 1 özvegy, 1 puszta hely) s 22 igavonó marha. *Kocsolátán* 48 szolgáló rend, 61 igavonó marha. A rendes jobbágyokon kívül 5 hamugető, 1 „disznók skutárja“, 1 „urunk disznópásztora“, 1 kenéz, 2 „urunk fellejtára“, 2 „bárdás“, 1 szőcs, 1 halász, 1 pulykász, 1 árva, 1 özvegy, 1 elbujdosott (köztök néhány Baraczk, egy Mailad, egy Szökő nevű). Végül *Lupsán* 4 szolgáló rend és 10 igavonó marha. Összesen a hat faluban közönséges jobbágy 151, igavonó jószág. 199 ¹⁾

Szép szám, nagy munkaerő, bár csak tizedrésze a fogarasi törzs-uradalom jobbágyainak, melynek száma 1500-ra rúgott s igavonó marháinak száma ebben az arányban számítva mintegy 2000-re. S ha meggondoljuk, hogy abban az időben a birtokok értéke s jövedelmezősége a munkaerő, a jobbágyok számától függött, azt kell hinnünk, hogy jobban instrualt uradalom nem volt Erdélyben, mint a fogarasi, melyhez összesen mintegy 60—70 falu, mintegy 1700 jobbágy s 2200 igavonó állat tartozott az udvarbelieken kívül.

A fogarasi törzsuradalom jobbágyai egy részének (a középső járásiaknak) névlajstroma is fenmaradt, abból az alkalomból, midőn 1660-ban a 40,000 frtra felemelt török adó törlesztésére kivetett 5 frtos adót szedik be tőlük a kirendelt „esküdtek“. E szerint a bethleniek fizettek („59 personákról 295 frtot“; egy másik szerint): 310 frtot, nyetotiak 180, désániaiak 90, kis-berivojiaiak 85, nagy-berivojiaiak 55 frtot. Boér István és Miklós nagy-berivoji jobbágyai 120 frtot; cigányok után személyenként 22 frtjával 40 frtot. A szescsoriak fizettek 110 frtot; a szevesztrényiek 80, kopacseliak 74 frt 97 de-

¹⁾ Connuneratio colonorum domus curiae Comanensis a. 1633. 18. Maii. (a fogarasi Boér-levelek közt.)

nárt; Boér Simonné asszony ottani jobbágysai után 25, Boér Zsigmond kis-berivoji jobbágysai 20 frtot; a mondraiai 90 frtot; herszényiek 100; ilyéniek 92 frt 50 dénárt; russoriai 85; Boér Zsigmond récei jobbágysai 30; huréziai 80 forintot. A fogarasi várban levő bethleni oláh, német szolgálkon sem Barsay sem Kemény János fejedelem nem engedte behajtani az 5 ftros adót.¹⁾

Ezek a számok mutatják, hogy egy-egy faluban hány jobbágy volt Fogarasvára közvetlen közelében, a várostól a havasok felé s mutatja a vár földeiből adományozott Boér-család birtokainak jobbágy állományát is.

A 40,000 ftros török-adóhoz, melyet a II. Rákóczy György szerencsétlen lengyelországi hadjáratával bekövetkezett fejedelmi válságok után évenként fizetni kellett a portára, a nemesek is kénytelenek voltak hozzájárulni. Így fizetnek a Fogaras városában lakó nemesek is az 1660-iki segesvári országgyűlés végzése szerint személyenként 5—5 frtot (jobbágyaiktól ugyanannyit, czigányaiktól 2—2 frtot) 1660-ban összesen 559 frt 43 dénárt (többen hátralékbán maradván), melyből 370 frtot Barsay Ákos fejedelemnek adnak át 1660. júl. 7-én „Galacson létében“ (Fogarassal melletten), 180 frt 20 dénárt Barsay András rendeletére 1660. októberben Kolozsvárra „küldenek a káptalan Szamosközy Mihály uram keziben“, a fenmaradó 80 frt 23 dénárt később adják be. 1661-ben pedig (ápril. 8.) újabb 370 frtot fizetnek „Kemény Simon uram ő nga kezéhez“, miután már a fejedelemségben Barsay Ákost megbuktatta Kemény János, Fogarassal pedig elfoglalta fia Kemény Simon s a Barsay András fejé hóhérbárd alatt hullott le Fogarassal piaczn.²⁾

Ezek a följegyzések egy bőr-sarokba varrott hosszú keskeny számadási könyvben maradtak feun, a mely a várbeli levéltárból

¹⁾ Az nemes ország rendelése szerint Fogarassal földére az középső járásban való jobbágyokra felvetett öt forint summa pénzből percipialtunk az eskettek hűtik után ez alább megirt mód szerint anni 1660 die 29. Julii. (A fogarasi Boér-levelek közt.)

²⁾ Regestrum partiale super exactione et administratione pecuniarum censualium in comitiis generalibus ad diem (üres hely) in civitatem Segesvár 1660 indictis, pro contentatione portae ottomanicae inter alios regni Transilvaniae incolae, nobilibus etiam Fogarasiensibus inpositarum, a. 1661. die vero 7. Apr. scriptum. (A fogarasi Boér-levelek közt levő Regestrumban.)

került valószínűleg a Boér Simon, Apafi Mihály idejében fogarasi vicekapitány révén a Boér család levéltárába.

Ez a *számadáskönyv* egy culturtörténelmi tekintetben ritka becsű feljegyzéssel kezdődik: a fogarasi vár és uradalom tisztjei s összes személyzete évi fizetésének lajstromával úgy a mint azt az utolsó erdélyi fejedelem asszony mint a fogarasi uradalom urnője, Fogarason 1662. máj. 10-én saját aláírásával kiadta.

Ezt követi a *fogarasi rétek* s azok tulajdonosai lajstroma, melyet az 1636-ban Nádpataki Tamás bíróságában csinált regestrumból Uzoni Miklós a fogarasi nemesi írelőszék jegyzője állított össze 1666-ban július 28-án.

Esküdt notárius uram a száraz lajstromozás unalmát közbe verseléssel fűszerezte. A rétek lajstroma alatt ez a vers áll:

Tested békák, kincsed birák
 Vő s fiak közt felosztják,
 Isten tartson, megnyugoszom,
 Kik talán azt sem mondják.
 Nincsen oly bölcs s nemes erkölcs
 Ki tudná végóráját,
 Hanem megyünk, mihelt nekünk
 Halál rántja kaszáját,
 Mert mind dúson, mind koldúson
 Egyiránt uralkodik
 Mind ifjakkal s mind aggokkal
 Az ő horga rakódik
 Nemes házból, hímes ágyból
 Majd egy gödörbe tésznek. ¹⁾

A vers után aztán a Mondra falu felé eső *szántóföldek lajstroma* következik, melyeket ugyancsak Uzoni Miklós az 1604-ben Csűrész Mihály fogarasi bírósága alatt készült regestrumból másolt le. ²⁾

Azután tanúlságos feljegyzések vannak (bár csonkán) a Fogarashoz tartozó falvak adóiról. Ebből megtudhatjuk, hogy mennyi adót

¹⁾ Ez utolsó sorban más kéz kihúzta az *egy-et* s a *tésznek-et* kiigazitotta *tétetik-re*.

²⁾ Kiegészíti ez ama városi törzskönyvet, melyet 1595—1803-ig vezettek. E lajstromban 132 ház és telek birtokosa szerepel. Az utcák nevei Székely-u., Malom-, Bethlen-u., Olt-u, Piacz-sor, Galatz-u. Megvannak ugyanabban a földbirtokos és földjeik kimutatása a mondrai határban, az iléni mezőben, a bethleni mezőben s a lenkerti nyilaké. (Fogarasi városi levéltár.)

fizettek. Pl. Vaad fizetett 44 frtot, Persány fizetett évenként 26 frt 75 dénárt, Grid 27 frt, 50-et, Holbach 45, (Mondra fizetett 30 frt 50, Sinka 55, Ohába 23 frt 25) ¹⁾ Buesum évenként 220, Herszény é. 45 frt 75, Sebes 44, Nagy-Berivoj 22 frt 50, Kopacsél 210, Szeszcsor 35 frt 75, Russor 34 frt 50 (pro desertis fl. 6. Ezüst s halpénz 1 frt 50), Sárkányicza 27 frt 50, (bárány-pénzt fizetett 12 bárányért — a „szindic“, aki minden faluból a pénzt beszolgáltatja, — 4 frt 20 d.; rókabőrért való pénzt 2 frt), Kis-Berivoj 32 frt, (rókabőrért 2 frt 50), Szeresztrény 24 frt 25, (a melynek törlesztésében két rókabőr is szerepel), Alsó-Vist 350, Dragus 360, Vojla 35 frt 75, Dridiff 270, Kis Vajdafalva 20 frt 50 törlesztésén kívül rókabőrt is adott, káposztapénzt is 95 dénárt, a miből 5 a bírónak járt. Posorita fizetett évenként 140 frt adót. Ugy hogy ezekből az adatokból a többiekre is következtetve, bátran feltehetjük, hogy a fogarasi jobbágyok adója a század elején fizetett 1500 frt helyett most 5—6000 frt lehetett.

A várbeli számadás-könyv újabb „registrum“-a falvakról fizetett majorság (főképp tyúkrok) és vágó marhák számát tünteti fel. Tyúkot egy-egy falu 30—40-től kezdve egész 105-ig (mint Marghina), sőt 210-ig (a mennyit a kőhalomszéki Mikvásárról hoztanak) vágómarhát 1—2 ökröt s tehenet fizetett.

Az utolsó registrum a juhokról s disznókról szól 1663-ból, mely szerint Fogarasban két juhász (szkutár) alatt 853 és 366 juhot s 72 disznót adtak át inventáriumban Dési Mihály deák uramnak.

A két utolsó közt egy orvosságról szóló eme recipe olvasható:

„Medicamentum Rhenense resistens. Fokhagymát, fejér lilium gyökeret, fekete rútat, egy eleven rákot, egy új tyúkmonyat, fejér ürömnök cikáját, lórbért (így! = lorbért), szekfüvet: ezeket öszve törvén csinálják borban, kenjék meg vele, a fejére is len ruhácskát tegyenek ezekben mártván; *meggyógyúl, ha meg nem hal, ha pedig meghal, nem kell véle bajlódni.*“

Bornemisza Anna ezen regestruma a fogarasi uradalom képét sok tekintetben élénk varázsolja. Főképp a várbeli tisztek fizetésének

¹⁾ Ezek csak törlesztések, nem az egész évi adó.

lajstroma általános culturtörténeti becsénél fogva megérdemli, hogy ide iktassuk. ¹⁾

Szalmáry István uram vicekapitány conventiója: Kézpénz fizetése per annum fl. 100; bora per a. nr. 100 (veder); buzája sax. cub. 32 (szász köből); szalonna nr. 4; vágó barom nr. 3: bárány nr. 25; vaj just. nr. 10 (itcze); eczet j. nr. 6 (itcze); széna org. nr. 6 (szekér); zab cub. (a szám helye le van szakadva.)

Fogarasi udvarbíró conventiója: Kész pénz fizetése, buzája, zabja, bora, báránya, verő disznaja, eczet, borsó, köles, főkáposzta, kősó, széna érett (a számokat tartalmazó lapszél le van szakadva.)

Porkolábnak: Kézpénz fizetése per. fl. 75; buzája sax. cub. 20, zabja 20, köles 2 (szász köből); borsó quar. nr. (2 véka), vaj just. 8, sajt nr. 1, kősó 16, bárány 10, verő disznó 3, egy kád sós káposzta nr. 1; bora 60 veder, fája télben egy hétre 2 szánnak, nyárban egy szekérral.

Számtartónak: Kézpénz fizetése p. a. 32 frt, búzája 15, zabja 10 köből, két öl széna, sajt 2, bora 40 veder, borsó 2 véka, bárány 6, köles 4 véka, kősó 6, verő disznó 1.

Kolcsárnak: kézpénz fizetése mindenestől 15 frt, czipója per diem 4, csizmája 2 pár, sajt 2, köles 1 köből, verő disznó 1, bérlésnek báránybőr 6.

Frumentariusnak: kézpénz fiz. p. a. 8 frt, búzája 10 k., csizmája 2 pár, szalonnája 1, sajtja 2, bérlésnek báránybőr 6.

*Csüribíró*t az udvarbíró állasson illendőt a jószágban, kinek czipója járjon per diem nro 4, avagy három hétre búzát cub. 1.

Kádárnak: kézpénz fizetése p. a. 8 frt, búzája 8 k., szalonnája 1, bora 8 v., kendere gellinae nr. 4 (csomó), ködmőne 1, köles 1 szász köből.

Várhoz való főácsmesternek: kézpénze p. a. 6 frt, búzája 8 k., bora 8 v., verődísznója 1, tömlő turo 1, saruja 1.

Tömlőcztartónak: búzája 6 k., pénz fizetése az gyalogokkal hórúlhóra 3 frt.

Várhoz való üvegesnek: kézpénz fizetése 12 frt, búzája 6 k., mi-

¹⁾ *Czíme*: Conventiones officialium ad arcem nostrum Fogaras pertinentium pro moderna temporis occasione emanatae, sequuntur ordine infrascripto a. 1662 die 10. Maii.

kor dolgozik per diem liba (= lepény, czipó) 4., sere oct nr. 1., verő disznója p. a. nr. 1.

Korcsmárosnak: búzája 2 szász köből.

Fogarasi főpap fizetése: Innét az várbúl készpénze 40 frt, bora 120 v., verődísznója 2, ruházatjára pénz 40 frt, báránya 15, az várostúl fizetése 100 frt. Len, kender, dézma embereken mind.

Káplán uramnak: Innét az várbúl annuatim 25 frt, búzája 16 k., verődísznó 1, az városbeliektül készpénz 35 frt.

Magyar schola mesternek: bora p. a. 25 v, búzája 8 k., verő disznója 1.

Scholabeli magyar diákoknak: Az mennyi deák lisen singulatim egyiknek per annum készpénze 1 frt, búzajok 1 k., sajt 1.

Majorbírónak: Az mikor majorság lisen, állasson az udvarbíró jobbágybúl s adjon neki búzát cub. 6, pénz és borfizetést ne adjon.

Vámosnak: Most híd nincsen, hanem hajó jár s jobbágybúl állatván rívészt s egyéb szolgálattúl is immunisok lívén, az jövedelemnek két részét szolgáltassák az várban, harmadik lígyen az magoké. Az udvarbíró pedig percipiáltassa minden héten az proventust.

Puskapor-törőnek: Az mikor dolgozik per diem adjanak liba 4, (czipót), sert just. 2, túrót libr. $\frac{1}{2}$ (fontot).

Dobos Ábrahámnak: készpénz fizetése p. a. 6 frt, búzája 6 k., verődísznója nr. 1. Az több gyalogokkal együtt hórúl hóra pénz 3 frt.

Fogarasvárához való asztalosnak: Ha mikor dolgozik per diem liba (czipó) 4, túró $\frac{1}{2}$ font, hús p. d. 2 font, csizmája 2 pár.

Pattantyusoknak. Augustínus Klaszernak: készpénz fizetése p. a. 200 frt, bora p. a. 40 v. búzája 10 k.

Náthán Jánosnak: készpénz fizetése p. a. fl. 60, búzája 10 k., verő disznó 1, bora 20 v., sajtja 2. fája 12 szánnal.

Miller Mihálynak: készpénz fizetésfl. 60, búzája 10k., verő disznó 1, bora 20 v., sajt 2, fája 12 szánnal.

Angyal Simonnak: készpénz f. fl. 60, búzája 10 k., verődísznó 1, bora 20 v., sajt 2, fája p. a. 12 szánnal.

Rosondai Andrásnak: fl. 6. és több társainak, u. m. *Varga Barthosnak* fl. 5., *Jakab Brosnak* fl. 5., *Szabó Andrásnak*: fl. 5. Búza per singulis personis jár cub. 5.

Borbíró. Az korcsmáros az hordó mívóvel viseljenek gondot.

Eczetes. Az kolcsár és kádár viseljenek gondot az eczeteokról.

Német kertésznek: készpénz f. p. a. fl. 20, ruházatjára vinczi posztó uln. 10 (rőf), sajt 2, köles kása quar. 2 (véka), darab só 3, csizma 2 pár, verő disznó 1, fája illendőképen, czipója p. d. 6, avagy azért p. a. búza 9 k., bora per diem just. 1 (itcze), ser p. d. 2 i., bérlésére pénz 2 frt.

Órához látó Sipos Péternek, ki egyszersmind várbeli egyházfiú is, pénzbeli fizetése az gyalogokkal együtt óról-hóra fl. 3, verő disznó 1, per diem liba com. nr. 4. (köz-czipó), sere p. d. oct. 2.

Lakatos Ferencnek: készpénz f. p. a. fl. 20, ruházatjára pénz fl. 10, verő disznó 1, bora p. d. oct. 1. czipója p. d. 4, sajtja 2.

Az *vinczellér* helyett viseljenek gondot az galaczi és bethleni bírák, mivel ők míveltetik a szőlőt.

Várhoz való kovács készpénz f. p. a. fl. 20, verő disznaja 1, sajtja 2, czipója p. d. 4.

Bíresek most az várhoz nincsenek, mivel marháink is nincsenek. Ha mikor lesznek, egy-egy személyre e szerint legyenek: gyapjú egy személyre p. a. nr. 8, bocskor p. a. 12 pár, liba communia nr. 6. (köz-czipó) turo p. d. libr, $\frac{1}{2}$ (font).

Fazakasok tartoznak az várat kályhákkal, fazakakkal eltartani. Ha mikor az várban dolgoznak per diem liba 4 (czipó), hús p. d. libr. 2 (font).

Vízvivő. Az kertész és kertészné vegyenek vizet az vár szükségére.

Várbeli darabontoknak. Az tizedeseknek óról-hóra fl. 4, az közlegényeknek fl. 3.

Raboknak. Az ki dolgozik per diem liba 4 (czipó), túró p. d. 1 font.

Pallérok. Pallér helyett vagyon tömlőcztartó s darabont s dolgoztassanak.

Kerekes mesternek búzája p. a. 8 k., verő disznó 1, tömlő túró 1, saruja 1 pár, ser p. d. mikor dolgozik oct 2.

Czigányok mikor dolgoznak itt az várban p. d. egy-egy személyre liba communia nr. 4. (czipó).

Az fogarasi közönséges kerekeseknek, az mikor dolgoznak ittben p. d. liba nr. 4 túró $\frac{1}{2}$ font.

Külföldi avagy százaságról bejött ácsoknak és kerekeseknek p. d. sing. com. liba 4., túró 1 font, ser oct. 2, hús p. d. 1 f., heti pénz 80 denár.

Az itt való kűmiveseknek mikor dolgoznak p. d. liba 6 (czipó). túró 1 f. ser just. 3, heti pénz 80 denár.

Külföldi, százságról való miveseknek, az mikor dolgoznak, p. d. liba 5, bort sing. oct. 1., sert oct. 1, húst 1 f., túrót $\frac{1}{2}$ fontot, heti pénzt 80 denárt.

Az háttýúknak. Egyiknek-egyiknek p. d. com. liba 4.

Pásztoroknak. Mikor lísznek a majorban tehen, borjú, ökör, mínes, disznó és bial pásztorok, akkor minden egy személyeknek p. a. búzát 4 k., kölest 4 k., gypjat nr. 6, bocskort minden holnapra 1 párt.

Juh és berbés mellett lívő pásztoroknak, similiter juhok mellett lívő *bacsóknak* fél esztendőre búzát 2 k., kölest 2 k.

Várhoz dolgozó fogarasi egy *kötélverőnek,* mikor dolgozik, p. d. liba 4 (cipó).

Vattások. Az vattások helyett vannak az ispánok, kik gabonájokból dézmát is nem adnak, az birákkal együtt pallérkodhatnak, praebenda nem adathatik.

Exactor Rettyi Péter deáknak készpénz fizetése p. a. fl. 40, ruházatjára fl. 20, bora 40 v., búzája 25 k., zabja 20 k., bárány 15, tyúk 12, lúd 5, sajt 2, tömlő-turó 1, verő disznó 2, borsó 1, lencse 1, köles kása 1 k., széna 2 szekérel.

Fogarasi tyúkásznak, mikor lészen, készpénz p. a. fl. 4, búza 6 k., ruházatjára gypju nr. 8, saru 2 p., kendere gellinae nr. 5, sajt nr. 1.

Fogarasi egy kertész inasnak, mikor lészen, készpénz p. a. fl. 3, cipója p. d. nr. 4, saruja 2, p. túró per septimanam (hetenként) 2 font. Datum Fogarisini die 10 Maji a. 1662.

Anna Bornemisza m. p.

Ehhez csatlakozik még a fejedelem által kiadott „*Galaczi Dobrin conventioja.*“ Esztendeje kezdetik die 23 Febr. 1662. készpénz f. hórúlhóra fl. 10, ruházatjára karasia posztó 16 rőf, aut fl. 16, p. d. cipója 8, bora 2. i., heti pénze 36 d., lovát ha quártélyban nem tartja p. a. avenae (zab) 16. k., szénája p. a. 3 szekér. Datum in oppido Nagysink die et a. in praemissis.

Michael Apaffi m. p.⁴

Ezt a Dobrint 1669 végén Bornemisza Anna a portára küldi az ottani kapitihához Boér Zsigmondhoz, küldvén általa 25 tallért ajándék osztogatásra köztörököknek, 50-et a római császár tolmácsának, a ki a Wesselényi összeesküvést eláruló Panajotti helyébe jött. ¹⁾

¹⁾ Bornemisza Anna eredeti levele Boér Zsigmondhoz Fogaras 1699 decz. 20.

A fogarasi uradalom s gazdasági élet szemlélete után vessünk végül egy pillantást a várra, mint erősségre s fejedelmi udvarra.

Fogaraszárának hadi felszereléséről egy inventarium nyújt felvilágosítást, melylyel azt Voldorfi Morgondai György várnagy kezéből fogarasi Boér Zsigmond új várnagy (vagy porkoláb) veszi át 1673 márcz. 29-én.¹⁾

Látjuk ebből, hogy a várba napkelet felől (a főbejáráson) három öreg kapun át lehetett bejutni. A *külső* nagy kapuból és kis ajtóból állott s lánczczal és lakattal záródott; a *középső* vagy *híd-kaput* a várarka felett kötelekkel szokták felvonni; a „*belső emelcsős öreg kapu*“, felvonó lánczokkal járt. Ezek felett van a várnagy vagy porkoláb háza (lakása), a ki a kapuk kulcsait őrzi. „Háza héján egy ágyú, 3 fontos.“

A *tömlőcztartó* (ekkor Ambrus János) gondviselése alatt nem kevesebb mint 75 bokor (pár) „ember lábára való vas“ (a kapu között még 12 bokor) állott, kézre való bilincs 14 pár, hóhér-pallos hüvelyestől stb. A tömlőczházban volt két öreg (t. i. nagy) kalóda is.

A hat *bástya* közül a *Doboló-bástyán* volt egy bokor jó öreg (nagy) réz dob és hat ágyú, (1) 9, (3) 10 és (2) 12 fontos. Két kasamátájában egy-egy kisdud moszár-ágyú.

Szabó János-bástyáján zsidely héjazat alatt ismét hat ágyú, (1) 5, (1) 7 és (4) 12 fontos; kasamátájában egy 7 fontos ágyú.

E két bástya között volt „egy boltos, cseréppel héjazott *por-ház*, ágyúhoz és puskához való lőporral, tonnákban; alatta egy *boltban* régi „tüzes szerszámok“ (gránátok, szurok koszorúk, szigonyos tüzes botok, petárda, fáklya st b.

A második bástya után következtek a *czejház*-ak (Zeughaus, szer-tár). Az *alsó*-ban 4 öreg ágyú, (2) 30, (1) 24 és (1) 10 fontos golyó-

¹⁾ A vicekapitány ekkor 1671—78-ig Cserei János volt (atyja a történet-írónak, a ki gyermekéje idejét s később mint Teleki apródja élete jó részét Fogarásban töltvén, Fogarásról s az ottani életről nagybecsű adatokat tartott fenn). A főkapitányság tiszte ekkor nem volt betöltve, a fejedelemasszony takarékosága miatt. Csak a miután Cserei János, a Béli-féle összeesküvésben való részesség (Fogaraszára átadása szándékának) gyanúja miatt 1678-ban elfogatott s a hol két esztendeig mint kapitány parancsolt, u. ott Fogarásban raboskodván „a várbeli gazt és szemetet hordatták ki vele, mint egy nyilvánvaló tolvajjal“ (Cserei M. históriája 116 l). Ezután Bethlen Gergely lett a főkapitány s vicekapitány Boér Zsigmond, a ki ezt a tiszte az 1680-as évek folyamán is viseli. (A fejedelemasszony számos levele, rendelete maradt fenn hozzá intézve 1680—87-ből.)

bissal; 2 öreg és 2 apró szerű mozsár-ágyú s 2 seregbontó, egyik 4, másik 5 csövű; végül nagy mennyiségű ágyú golyó. A középső-ben szakállosok, muskatélyok, lengyel pulhák, jancsár, thesseni, mordály és székelyhídi korumpaki puskák, karabély, zászlók, kopják, lándsák, paizsok és különféle puska-golyók; azonkívül egyéb hadi eszközök (üveg gránátok 130, kartácsok, „susogó“ vagy „tüzes nyilak“ 100, „tüzes golyóbis tartó vas pléh“) stb. stb. A czejtház héján többnyire salétrom és lőpor készítéshez való szerszámok.

Az ezek után következő *csatornyás-bástyán* zsindey fedél alatt volt 7 ágyú, (3) 12, (1) 8, (2) 7 és (1) másfél fontos; kasamátájában 2 öreg mozsár-ágyú.

A várbeli új *por-házban* 81 tonnában összesen 11,767 font ágyú-por volt; muskatélyhoz való por 69 tonnában 7838 font; apró por 50 tonnában 4768 font; lángpor 5 tonnában 309 font (a melyek tonna és mennyiség szerint egyenként vannak elősorolva).

A *sütő-bástyán* (a mely a sütőház felett állott) volt 6 öreg ágyú, (2) 6 és (4) 12 fontos; kasamátájában 2 öreg mozsár-ágyúval.

Az *órás-torony*nak alsó részében volt egy 2 fontos taraczk, hozzá való 27 golyóbissal; középső részében 2 egy fontos forgó taraczk.

A *Tomory-bástyán* volt 3 öreg taraczk, másfél, harmadfél és 11 fontos.

A *tömlőcz felett való bástyán* volt két taraczk.

A *tarka-bástyán* lövő szerszám nem volt.

A vár árkában is volt még két cserepes *por-ház*, egyikben 212 font ágyúhoz való, a másikban 225 font szakállos, muskatély és puskához való porral.

Fogaras várában tehát összesen mintegy ötven különféle ágyú volt, 30 fontostól le az 1 fontosig; ágyúgolyó hozzá több mint 14,000. Szakállos volt 155, (golyóbis hozzá 18,775 + 6031), muskatély 143, (óngolyóbis hozzá 47,031 + 21,478), s különféle más puskák (korumpaki puskához való töltés 12,460, golyóbis 5550). Puskapor volt összesen több mintegy 25,000 font.¹⁾

Fogaras várának képét a fejedelmi kor végéről (a mi a vár belső

¹⁾ Inventarium universorum munitionum arcis Fogaras, ex commissione ill. pr. d. d. Annae Bornemiszae etc. medio gen. Petri Alvinczi de Borberek... a. 1673 29 Martii... peractum. (Az orsz. Itrban 264 sz.)

berendezését, a lakosztályait, különböző célra használt egyes részeit illeti leginkább élénk varázsolja egy, a fejedelmi korszak lehanyatlásával a kormányzóság kezdetén 1692-ben készült inventarium, a mely aprólékos részletekig leírja Fogaras várának minden egyes részét. Kezdődik a *külső várbeli alsórend* (földszinti) *házak* (lakások) elősorolásával és pedig (csonkán) a *drabantok-háza* leírásával. Ezt követik a communiohoz való aranyos ezüst edények elősorolása (köztük egy graduál öreg Rákóczi Györgytől); azután a lakatos-ház, vár kis kapuja és kisebb híd, új porház, 3 gabonás-ház, lejtmány (hadnagy) háza, száraz malomház, sütőház, öreg konyha leírása. Azután a *külső várbeli felső rendházak* következnek, u. m. a lakatos-ház felett való gabonás-ház, Simon bástyája, főkapitány uram gabonás-háza, Czajbert ház (Czajbert Harsányi uram gondviselése és lakatja alatt), felső czejt-ház, Szabó-János-bástyája, doboló-bástya, sütő-házak felett való házak (porkoláb háza, melyet most vicekapitány uram usual). A *belső-várban* volt: Kálmány háza, főkapitány konyhája, számtartó-ház (ebben „néhai asszonyunk — t. i. Bornemisza Anna — önga szötte vásznak“ nagy mennyiséggel), udvarbírák háza, sáfár-ház, komornikok háza, szegelet-bolt, belső vár piacznán pincze előtt való gabonás-ház, pincze, eczetes-ház. *Középső rend házak*: főkapitány háza, lisztes-ház, templom, tömlöcz felett való sütő-ház. *Felső rend házak*: öreg ebédlő palota, (a falon flandriai kárpitokkal), audentiás-ház (a székeken kifaragva „üdvözült urunk s asszonyunk (Apafiék) címerek titulussokkal együtt“,) csuhadár-ház, urunk (fejedelem) háza, (a falon hét flandriai kárpitok), asszonyunk (fejedelemasszony) háza, leányok háza, pitvar, szegelet-ház (mennyezetén Bethlen Gábor czimerével), öreg ház. Innen a tarkabástya alatt való első házra 6 lépcsőből álló garádics vezet fel; ebből jobbra nyílik Pernyeszi hopmester uram ő kglme szállása, balra a pohárnokok háza, s meg vagy öt más szoba, a tömlöcz felettiék. A kapu felett van a szalonnásház. A bástyák így következnek: a toronyhoz legközelebbi a Tomori-bástya, azután jó köröskörül a tömlöcz-, tarka- és tárház-bástya. A tornyon óra volt; a vár piacznán eleven forrású kút és vízemésztő gödör.

A váron kívül volt a veteményes kert, ebben lugasok és szőlők; major-ház, aztán disznó-pajta, kovács-műhely, szekér-szín, madarász-ház, istállók, csűrös-kert, vad-kert, régi vad-kert, majorság ház, mangalló mesterek háza, 2 mangalló szín, téгла-csűr, téгла-színek, marha pásztorok és peczérek háza, téгла-kemenczék, puskaportörő malom, kö-

zépső és alsó tó, fejedelem kovácsai műhelyei, kovácsok háza, serfözőház a vadkertben, hidas, nagy vad-kert, lóistállók, 2 malomház. Végül az egészet befejezi az alsó-szombatfalvi hidas, az ottani és a besimbáki kazalok, a Lészán lévő méhek és a bethleni malom leltározása.¹⁾

*

Fogaras várához a XVII. század folyamán annyi köztörténeti emlék fűződik, hogy azok megírása egész kötetet tenne ki. Folyóiratunk keretében kimért terünk azt sem engedi meg, hogy a kezünk között lévő kézirati anyagot kiaknázzuk. Mindössze egy futólagos áttekin-
tésre kell tehát szorítkoznunk.

Fogaras jelentősége az erdélyi fejedelemség második századában mindinkább emelkedik. Báthory Gábor küzdelmei a szászokkal, oláhokkal kiváló szerepet juttat Fogarasnak is. A merész politikus s erős egyéniségű, bátor, harezias fejedelem orgyilkos kéz által okozott haláláért is Fogaras áll bosszút: gyilkosát, Géczyt, oda viszik fog-ságba s a várkapitány Balling János ott véteti fejét.

Bethlen Gábor hogy milyen fontosságot tulajdonított Fogarasnak, építkezései s az uradalom felszerelése élénken tanúsítják. Bethlen első támadása idején helytartója Kemény Boldizsár Fogarast lakott, itt tartotta rabságban Dóczy Andrást, a fogságba került kassai kapitányt, a „király képé“-t. Bethlen Gábor kincseinek jó részét itt gyűjtötte össze, melyet aztán halála után özvegye Brandenburgi Katalin Csáky István urammal titkon elvitetett. „Fogarashól egy ladában, egyszersmind (t. i. egyszerre) az fejedelemasszony negyven-ezer aranyakat elhozata.“ Ekkor Kemény Boldizsár a (későbbi fejedelem atyja) volt a vár főkapitánya, a ki a Bethlen Gábor fogarasi tárházának kifosztatását „könyves szemekkel nézte“, de meg nem akadályozhatta.²⁾

Brandenburgi Katalin rövid fejedelemsége idején maga is sokat tartózkodott Fogarasban, mint erdélyi főbirtokán, a hová Rákóczy György megválasztatása után visszavonult; s azt csak hosszas alkudozás és kiegyezés után adta át az új fejedelemnek, a ki annak kapitányává Kemény Jánost nevezte ki (1631-ben).

Ide záratta fogságba Rákóczy György fejedelemségre vágó

¹⁾ 33 levélnyi inventarium 1692 febr. 20-áról az orsz. ltrban 263 sz. a külön könyvbe kötve.

²⁾ Kemény János önéletleírása. 168. 171.

vetélytársát Zólyomi Dávidot (1633 ápr.) Fogaras uradalmát ő is nejének Lorántffi Zsuzsánnának adta. ¹⁾

Ifjabb Rákóczy György itt élte mézes heteit 1643 tavaszán ifjú nejével Báthory Zsófiával, a ki itt tért át (ápr. 5-én) a kath. vallásról a ref. hitre. A lakodalom után az egész fejedelmi család Fogarasra vonúlt s közel három hónapig időzött ott.

De legnagyobb, valóban országra szóló szerepet az utolsó erdélyi fejedelem Apafi Mihály idejében játszott Fogaras, a midőn az uradalom a férfiaslelkű fejedelelnő Bornemisza Anna birtoka volt. A fejedelmi pár, főkép midőn vész tornyosul a két oldalról szorongatott Erdély egén s vetélytársak és összeesküvők fenyegetik a jólelkű, de gyöngye fejedelem trónját, Fogarasban érzi magát legjobban és legbiztosabban. Innen küldözgeti a portára követeit és sűrűn utánok leveleit, aranyait, a magyarországi bujdosók érdekében, a portára futott Zolyomi ellensúlyozására stb. Egy fogarasi hű emberök, (a kinek levél-tárából merítjük ezeket az adatokat) Boér Zsigmond az állandó követjök (kapikihájok) a török portán 1669 augusztus havától 1671 tavaszáig, a kinek instructiója, utasításai, a fejedelem s fejedelelnő hozzá intézett levelei nevezetes adalékokat nyújtanak ezen idők történetéhez. A fejedelemasszony sajátkezű levelei mutatják, milyen élénk részt vett ő is a politikai ügyekben; bár ő politikai megbízatásai s erre való pénzküldései mellett nem feledkezik meg a gyöngyök, karmasin, „esmarag“ („olyan zöld kő az“) vétetéséről sem, sőt utasításul adja, hogy „kegyelmed az serbet főzést tanólja meg, írja le is, mint főzik“ — édes Boér Sigmond uram. ²⁾

Fogaras vára volt ebben az időben is a legfélelmesebb államfogyok börtöne. Itt vendégli és fogatja el 1676 ápr. havában Apafi a „kemény székely“ Béli Pált és a szellemes Bethlen Miklóst s itt raboskodnak egy álló esztendeig. Bethlen Miklós önéletírásából meg-elevenedik előttünk a fogarasi fejedelmi udvar képe, megtudhatjuk belőle azt is, hol volt a várban a mindenható miniszter Teleki Mihály szállása, hol az „emberséges ember“ Cserei János vicekapitányé s hogy hol volt ő fogva (valószínűleg abban a czellában, a mely most

¹⁾ 1654-ben Hidvéghy György „a kegyelmes öregbik fejedelemasszony ő nagysága kománai udvarbirája.“ (A Boér-levelek közt.)

²⁾ Ezeket a leveleket mintegy 32 drbot az Erd. Ogy. Eml. XV. kötete számára engedtem át; ott megoldvashatók.

katonai börtönül szolgál) s hogy éltek jó étellel, itallal a fejedelem-asszony grátiájából, a ki kivégeztetésüket megakadályozta.

A Béldi-féle összeesküvés után itt raboskodott Haller János is 1678-tól négy esztendeig, többekkel egyetemben.

Apafi Mihály uralkodása utolsó évében jóformán Fogarason lakott. Az 1680-as években többnyire itt tartották az országgyűléseket is.

Midőn Buda visszavívása után német hadak szállják meg Erdélyt, az erdélyi fejedelmi udvar Fogarasba zárkózik a Szebenben székelő Caraffa ágyúí elől, melyeket ez „Fogaras kulcsai“-nak nevezett.

Itt halt meg az istenfélő fejedelem asszony, szíve bánatában, hogy magok is jóformán Fogaras foglyaivá váltak, 1688-ban. S itt váltotta fel maga Apafi Mihály uram ő nagysága is árnyék-fejedelemségét a túlvilági örök nyugodalommal 1690-ben.

Inaen indul végül Teleki Mihály uram is utolsó útjára, az erdélyi fejedelemség temetkező helyére — a zernyesti csatatérre.

A haldokló erdélyi fejedelemségnek utolsó végvára — Fogaras pedig máig is szilárdan állja az idők viharát, mint hajdan az ágyúk tüzét, mintha örök emlékeül akarna szolgálni az egykori dicső erdélyi fejedelemségnek.

SZÁDECZKY LAJOS.